

ОПИСАНИЕ НА НАУЧНИТЕ ПОСТИЖЕНИЯ

на Иван Александров Билярски

ОПИСАНИЕ НА НАУЧНИТЕ ПОСТИЖЕНИЯ

на Иван Александров Билярски

1. Развиване на историко-правната наука за Средновековието.

Правните историци се интересуват в много по-голяма степен от модерната и съвременна история на правото отколкото от Средновековната. И този интерес има логично обяснение свързано с главния интерес към съвременното право и неговото развитие в недалечното минало. Напоследък групата за изследване на историческото познание за средновековното българско и славянско право, към която принадлежа и към създаването на която съм допринесъл, се разрасна и по размер и по диапазон на теми. Тя обхваща колеги, които няма да спомена изрично по име, за да не засегна някого, които са по-млади от мен или приближават моята възраст и които са историци, юристи, филолози и изкуствоведи, работещи в различни институти на БАН и във висши училища. От времето на проф. Михаил Андреев, смятам, не е имало такъв интерес към историята на средновековното право в България. Тук мога да изтъкна, че през 30-годишната ми кариера съм участвал не само в издаването на законови текстове и други на извори за историята на правото и на властта в предмодерната епоха, но и с изготвянето на коментари към тези текстове, техни преводи и популяризирането на споменатите знания. Без да искам да си присвоя тези постижения, смятам, че съм допринесъл с нещичко за тях.

2. Методологически приноси в изследването на институциите на средновековна България и на балканските държави през Средновековието и ранното Ново време.

Моята изследователска работа започна с анализ на държавните институции и интересът ми продължава и до днес. Началото бе поставено с докторската ми дисертация, посветена именно на тази проблематика, която посетне бе развита в книга [Институциите на средновековна България. София, 1998]. Тя обединява и множество изследвания, извършени след защитата на дисертационния труд. Смятам, че тя е представителна за моя метод на изследване на институциите, който аз условно съм нарекъл „етимологичен“, но дори и това да не е съвсем точно наименование, той със сигурност е съпоставителен и интердисциплинарен. Понякога разполагаме само с наименованието на институцията и трябва да се задоволим с това, каквото то

ни съобщава. Така, разглеждайки самото наименование можем да достигнем до идентифицирането на някои нейни черти, а ако то ни дава основание да видим в нея заемка, то можем да я съпоставим с оригинала, от който е заета и да използваме данните от друга и често по-добре документирана среда. Въпреки че не съм първият който прилага такъв метод, смятам че съм го обогатил чрез използването на разнообразен сравнителен анализ.

Пряко следствие от интереса ми към институциите във византийско-славянския свят е и книгата за йерархията и идеята за земен ред, който повтаря свещения порядък в Небесното царство, издадена в Швейцария през 1997 г. [*Hierarchia. L'Ordre sacré*, Fribourg en Suisse, 1997]. Същата тематика се третира и в статията ми за ранното влияние на Византия върху българската институционална система [Примери за ранно влияние на Империята ..., *Исторически преглед*, 5-6, 2008, 16-27], както и скорошната ми статия за бановите [The Institution of *Bans* in Medieval and Ottoman Bulgaria, 2019, p. 167-190]. Влиянието на средновековните български и балкански институции, включително и върху идеята и терминологията на върховната власт в Османската империя е представено в отделна статия за титлите на султаните [Le titre imperial des sultans ottomans, 2004, 15-24].

През 2001 г. публикувах статия във Великобритания [Some Observations on the Administrative Terminology of the Second Bulgarian Empire, p. 69-89], която след това бе препубликувана в престижен сборник от Джонатан Шепард [*The expansion of the Orthodox Europe (Byzantium, the Balkans and Russia)*, ed. Jonathan Shepard, Ashgate Variorum, 2007, p. 327-347] Така малко по малко трупаме градива, за да се опитаме да си съставим цялостна картина на българското Средновековие.

3. Изучаване на средновековното византийско право и правото на балканските държави.

Българското средновековно право не може да се изучава самостоятелно, а само в контекста на византийското, от което произлиза и правото на другите славянски страни, с което е сродно и на което влияе от своя страна. Ето защо те трудно могат да бъдат разделени по същество, а главно по отношение на изворовите текстове и тяхното евентуално присъствие/неприсъствие в определена страна. Тъкмо това съм направил в обзорната си глава за правото в Централна и Източна Европа, която е под печат в сборник за престижното издателство Routledge [Law, *Handbook of East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 500-1300*, Routledge, London-New York, 41 p.].

Моите интереси са главно в областта на изворите за средновековното право – издаване и тълкувания. В това отношение бих могъл да цитирам

няколко изследвания за отделно правни институти, присъстващи в най-древното славянско право и главно в Закона за съдене на людетe. Тук влизат темите за регламентация на търговията и обмена; на някои институти на наказателното право и най-вече за произхода на текстовете. [La responsabilité liée au droit d’asile ..., p. 15-32; The First Article of the Code “Zakon Soudnuj Ljudem”, p. 210-219; Мисията на един правен текст и неговите национални интерпретации: с. 5-31]. В рамките на изследването на търговските отношения съм публикувал и коментarii на някои от важните договори на средновековна България [Quelques observations sur la réglementation du commerce..., p. 99-117; Le traité entre le despote Jean Terter et les Génois du 27 mai 1387, p. 1-22; Договорът на деспот Йоан Тертер с генуезците от 1387 г., с. 118-139]. Съавтор съм и на кратка справочникова статия за правото в България [Bulgarien, *Nadwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte*, Erich Schmidt Verlag, 712. (съавтор Th. Piperkov)], основното значение на която е присъствието на български автори в германски правен наръчник. Имам и статии, които теоретично разглеждат взаимовръзката между право и религия [Le droit et le sacré ou La mesure de la justice, p. 109-116; Правото и Свещеното с. 420-429]

Най-значим принос в областта на историята на средновековното право има предстоящата да излезе това лято съавторска книга с проф. М Цибранска-Костова, която покрай изследването на един юридически и полемичен ръкопис от XVI век се докосва до много черти на правото в нашата част от Европа [*Panoply in Defense of Orthodoxy. The Case of Moldavian Manuscript BAR Ms. Sl. 636, 16th Century*, Wydawnictwo Uniwersitetu Łódzkiego, Łódź, 2021, 286 p.].

4. Изучаване на политическата идеология и идентичността през Средновековието и ранното Ново време.

Идентичността е нормативна категория, тъй като определя какви сме и тя несъмнено е свързана с политическата идеология на държавата, като организация на обществото. Политическата идеология несъмнено е свързана с властта, тъй като тя е аргументация на тази власт и легитимира тогава, който я упражнява. Така политическите учения, ведно с тези за идентичността са съществена част от науката за държавата и правото.

Тази сложна проблематика привлече вниманието ми още от периода на изготвяне на моя дисертационен труд през 80-те години на XX век, макар и като малко странична за тезата ми. Впоследствие публикувах няколко мои изследвания по този въпрос, които са много съществени за българската средновековна история [Средновековна България – Царството и народа. 25-40; L’histoire et l’identité, p. 33-55; La théologie d’histoire et l’image de soi p. 319-333; От мифа к истории или От степи к Израилю, p. 7-22]. Несъмнено, такива елементи има и в моите дирения за

институциите, за рецепцията на правото и др. Изграждането на религиозна идентичност, особено типично през Средновековието кристализира с идеята за Нов Израил, която може да има и евангелското послание за универсалност на спасителната мисия на Иисус Христос, но също и месианския партикуларизъм за изключителност на Избрания народ. Тези мои изследвания, намират израз най-вече в книгата ми за Сказанието на пророк Исая, публикувана в нидерландското издателство Brill, Leiden през 2013 г. Така идеята за свързаност с библейската история и с Избрания народ, води до изграждане на държава-отражение на спасителната мисия, подобна на Църквата, която определя структурата и характеристиките на органите ѝ. Политическата идеология, изградена на основата на определена идентичност, влияе върху всичките ѝ по-сетнешни изявления на отношенията, свързани с властта в едно общество.

5. Изследвания в ръкописни сбирки, изготвяне и публикуване на описи.

Публикуването на описи е едно от основните и вероятно най-атрактивни части от моята научна работа. Работил съм в най-големите и значими хранилища на ръкописи в света и това несъмнено има своите следствия в научните ми публикации. Тук мога да спомена колекциите на манастира Св. Йоан Богослов в Патмос, на няколко светогорски манастири, Ватикана, Манастира Св. Екатерина в Синай, колекции от Йерусалим, Берн, Женева, Париж, на манастири и библиотечни фондове в Румъния, Гърция и Грузия. Още през средата н 90-те години посетих манастира Св. Йоан Богослов на остров Патмос и изготвих кратко описание на намиращите се там славянски ръкописи [Les manuscrits slaves de la bibliothèque du monastère de Saint-Jean le Théologien à Patmos, p. 327-337]. По същото време посетих няколко светогорски манастира и работих в атонска среда, като част от събраните материали бяха публикувани [Бележки за славянските ръкописи в светогорския манастир Ивиرون, *Светогорската обител Зограф*, т. III, София, 1999, с. 265-269]. Друго голямо архивно и ръкописно хранилище, в което съм работил, е това на Ватиканската апостолическа библиотека и Тайния архив на Ватикана. Резултат от тези ми изследвания са няколко статии, цитирани по-долу във връзка с писмото на султан Баязид II до крал Матиаш Корвин, както и преписката на папа Николай IV с българите. От друга страна, престоят ми в Дъмбартън Оакс, Вашингтон, ми даде възможност за работа в Библиотеката на Конгреса на САЩ, където се съхраняват копия на ръкописите от Синайския манастир. Там успях и да завърша мое изследване върху един от тези ръкописи [Към изследването на връзките на българи със Синайския манастир Св. Екатерина с. 95-106; O mărturie despre viața culturală a orașului Nicopol după expediția lui Mihai Viteazul (Ms. Sin. sl. 15), p. 419-425]. Престоят ми в самия Синайски манастир през 2008 г. ми даде възможност на място да потвърдя постигнатите резултати. Също така и

работата ми в колекциите, намиращи се в Йерусалим доведе до интересни и важни резултати.

Най-продължително съм работил с ръкописни колекции в Румъния, които са изключително богати и недостатъчно разработени. Резултат от изследванията ми в Библиотеката на Румънската академия е една вече публикувана книга и две под печат, които се очаква да се появят всеки момент. Освен в Букурещката библиотека, съм работил в гр. Яш, в гр. Брашов и в някои от големите манастири: Ставрополеос (в Букурещ), Путна, Нямц, Драгомирна, Сучевица и др. Вече публикувани и под печат са множество статии с материали, текстове и описи на ръкописи [Славянските ръкописи от Ставрополеос (Букурещ), 84-106; Contribution à l'étude du culte de Saint Constantin en Valachie au XVIIème siècle. Le canon de prière de BAR, Mss. Sl. 778p. 153-176; Două manuscrise moldovenești din colecția mănăstirii Schimbarea la Față de la lângă Veliko Târnovo, p. 197-204; Житието на св. Григорий Декаполит в ръкопис Ms. sl. 307 от Румънската Академия, с. 213-221; Славянски ръкопис 636 (BAR, Ms. sl. 636, XVI в.), с. 107-155; Православна монашеска антиеретическа енциклопедияр. 241-255; *Contra varietatem pugna latissima*. p. 105-; Le manuscrit slavon 117 (BAR) et ses prières pour la famille princière et pour les dignitaires, p. 229-250]

6. Откриване и публикуване на извори, отнасящи се до идеите за властта и правото.

Благодарение на моите учители, аз още от ранен етап на моята научна кариера започнах да работя с ръкописи и изворови текстове. Тази ми работа доведе до откриването и обнародването на няколко много интересни извора, неизвестни или неизползвани до онзи момент.

На първо място трябва да се спомене идентифицирането на литургични текстове, имащи връзка с властта и правото. В това отношение най-съществен принос има публикуването на текстовете на църковните чинопоследования за владетелска коронация и за промоция при даването на други светски титли или служби [Титлата 'кесар' в средновековна България, с. 54 сл.; Молитви за царя, 74-89; Le rite du couronnement des tsars, p. 91-139; Църковният чин за коронация на владетелите, p. 167-194; Le rite ecclésiastique pour le couronnement des souverains. Les sources serbes, p. 9-50]. Същевременно трябва да се отбележи, че в резултат на изследванията ми един текст, свързан с коронацията, беше идентифициран като чин-молитва за преди сън и бе изваден от употреба относно идеите за властта [Молитвы на сон грядущий et le rite du couronnement, p. 209-216]. По тази тема подготвям и отделен том с текстове и изследвания, за който са събрани всички изворови материали.

Публикувал съм и други литургични текстове, които не са свързани с коронацията. Тук можем да споменем молитвите за владетеля и неговото семейство, изготвени за утвърждаването на династията Могил в Молдова и

достигнали до нас в един единствен препис. [Le manuscrit slavon 117, p. 229-250]. Би трябвало да споменем и няколко богослужебни текста, които нямат пряко отношение към властта, но разкриват съществени черти от нашата средновековна култура. [Един български препис на молитвата към Пресветата Богородица на св. Петър Черноризец (BAR, Mss. Sl. 219), с. 85-91; Contribution à l'étude du culte de Saint Constantin en Valachie au XVIIème siècle, p. 153-176]

Бих искал да спомена и съвместната ни работа с проф. Климентина Иванова по публикуването на литургичното четиво за празника на Богородичния Акатист в петата събота на Великите пости. Този текст е важен защото представя защитата на Константинопол от атаките на езичници и мюсюлмани през VII-VIII векове – история парадигма за православните страни относно Божията закрила на властта. Текстът вече е публикуван от нас [Traducerea slavonă a istorisirii asediului Constantinopolului, p. 19-48], но сме подготвили критично издание с обширен коментар, което ще излезе през 2022 г. в Рим, Италия.

Изследването и публикуването на славянски преводи на *Светогорските Патрии* спомага за разбирането на формирането на идентичността и идеологията на българското средновековно общество. Тези текстове служат описват създаването на сакрално пространство, което има отношение не само към верската, но и към политическата сфера. Такъв е случаят със сказанието за основаването на светогорската българска Зографска обител [*Patria Athonensia*, p. 41-56].

Имах шанс да попадна на най-стария известен славянски наръчник за писма, който публикувах в Белград още в началото на творческия си път [Два наръчника за питтакия от късното Средновековие, 1991, p. 233-300]. Той е от XIV век, вероятно изготвен в Сърбия и доразвит в манастира Косиница в Източна Македония, но представлява общо наследство на балканските народи.

Публикуването на документи е съществена част от работата на историка. Що се отнася до моите изследвания в тази насока, то мога да посоча най-вече предстоящата всеки момент да излезе книга, изготвена в съавторство с още един български и двама румънски колеги, представляваща корпус на влашките и молдовските документи от манастира Зограф [P. Zahariuc, G. Lazăr, D. Peev, Iv. Biliarsky, *Documente românești din arhiva mănăstirii Zograf de la Muntele Athos*], която е под печат, за което съм приложил съответния документ. Вече е публикуван от същия колектив обширен чек-лист на включените документи [Чек-лист на влахо-молдовските документи в архива на Зографския манастир, с. 256-317]. Към публикуваните съществени документи спада и окръжното послание на тримата източни

патриарси – на Александрия, Антиохия и Йерусалим – с което те се противопоставят на Флорентинската уния [*Contra varietatem pugna latissimi*, p. 105-146].

При работата ми в Секретния архив на Ватикана попаднах на няколко текста, които впоследствие публикувах. На първо място това е едно писмо на султан Баязид II до унгарския крал Матиаш Корвин от 1487 г., което представлява интерес за цялата история на Балканския полуостров от втората половина на XV век [Писмо на султан Баязид II до крал Матиаш Корвин от 1487 г., p. 61-93; Une page des relations magyaro-ottomanes vers la fin du XVe siècle, p. 291-305]. Освен това по време на същия ми престой в Рим събрах преписката на папа Николай IV с българите и публикувах оригиналните латински текстове [La Bulgarie, l'Empire et la Papauté au Concile de Lyon II (Problèmes canoniques et politiques), p. 69-88 (= *Vestigia semper adora...*, p. 19-48)]. Тези документи представляват важен извор за отношенията на България с Папството и Кралството на Двете Сицилии през втората половина на XIII век и последствията от Лионската уния (1274).

7. Публикуването на СИНОДИКА в НЕДЕЛЯТА НА ПРАВОСЛАВИЕТО и изучаването на текста.

Смятам, че изготвянето на нови публикации на Синодика в Неделята на Православието е едно от най-големите ми изследователски постижения, до които достигнах заедно с моите съавтори или самостоятелно. Появата на нашата обща книга с проф. Ив. Божилов и проф. Анна-Мария Тотоманова [Борилов Синодик. Издание, превод и коментар, 2010 и 2012] породиха интерес към този сложен и развиващ се през епохите извор не само в България, но и във Франция, Италия и Румъния. Впоследствие, при работата ми в ръкописния отдел на Библиотеката на Румънската академия попаднах на почти неизвестен, неразчетен и неизползван препис на Синодика, който публикувах в отделна книга [Палеологовият Синодик в славянски превод, 2013]. Този текст ни дава основание да определим самия него, но и още един от известните български преписи (т. нар. Дринов препис) като представители на най-късния, условно назован Палеологов вариант на Синодика. Това несъмнено е голяма стъпка в познанието ни за текста, тъй като доскоро всички преписи бяха смятани за Комнинов вариант. Южнославянските (български и светогорски) преписи на Палеологовия вариант на Синодика бяха събрани от мен в отделен том, който току-що бе публикуван на английски език и който прилагам към материалите по конкурса [*Defending the True Faith in the Twilight of the Empire. The Palaeologian Synodicon for the Sunday of Orthodoxy in its Slavic Translation*, Heidelberg, Herlo, 2021, 252 p.].

Освен изследванията ми върху славянския превод на Синодика, участвам и в изследването и публикуването на румънския превод на текста,

който е известен единствено по едно печатно издание на Триода в Бузъу от 1700 г. Практически този текст до момента бе напълно неизвестен. С колегата Раду Г. Паун от CNRS, Париж, публикувахме студия по този въпрос [La version roumaine du Synodikon de l'Orthodoxie (Buzău, 1700)], а всеки момент се очаква да излезе и наша книга с пълния текст и подробно изследване, която е под печат във Виена в издателството на Австрийската академия на науките, за което съм приложил съответния документ [Ivan Biliarsky/ Radu Păun, *Du combat pour la 'juste foi' au 'péché politique'. Pour une histoire du Synodikon de l'Orthodoxie*, (series "Schriften zur Balkanforschung"), Wien Österreichische Akademie der Wissenschaften, 2021, 430 p., ISBN 978370018782-0].

8. Издание на оригиналния текст и превод с обширен коментар на СКАЗАНИЕТО НА ИСАЙЯ ПРОРОКА (БЪЛГАРСКИ АПОКРИФЕН ЛЕТОПИС ОТ XI ВЕК).

Апокрифният текст, носещ заглавието „Сказание на Исаяя пророка как бе издигнат от ангел на Седмото небе“, но обикновено наричан в българската историография „Български апокрифен летопис от XI век“ е един от най-загадъчните разкази от средновековната ни история. Публикуван е от Любомир Стоянович в Сърбия през 1890 г. След това ръкописът се е смятал за загубен, но е открит отново през 90-те години на XX век в Москва. Изданието, което аз осъществих [*Сказание на Исаяя пророка и формиране на политическата идеология на ранносредновековна България*, 2011; *The Tale of the Prophet Isaiah. The destiny and Meanings of an Apocryphal Text*, Brill, Leiden-Boston, 2013] е първото, след онова от 1890 г., което е направено въз основа на ръкописа и не представлява препечатка. Текстът е изключително важен за идентичността и политическите идеи през Средновековието. В обширния коментар съм предложил тълкувания, които преосмислят цялото послание на произведението и предлагат напълно нова негова интерпретация.

9. Проучвания върху второканоничната апокрифна литература и публикуване на оригинални текстове от нея

Друга група публикувани изворови текстове са второканоничните апокрифни сказания, които също имат отношение към идеите за властта и правото. Тук преди всичко изпъква посоченото по-горе монографично изследване за *Сказанието на Исаяя пророка (Български апокрифен ръкопис от XI век)*. Друга публикация на оригинален второканоничен текст в контекста на изследване на средновековното право е този на *Завета на Авраам* [Le Testament d'Abraham. I. Le texte, son origine et ses versions, p. 193-233; Le Testament d'Abraham. II. Le message et la fonction du texte deutérocanonique dans le recueil, *Bulgarian Historical Review*, 2019, 1-2, p. 3-28], а

също и Сказанието за цар Селевкий, което е част от Сказанието за Кръстното дърво на презвитер Йеремия [Transformations de l'apocryphe: l'histoire comment Dieu a créé la fraternité de la Croix 25 p.]. Тази насока на моите изследвания бе стимулирана от работата ми, съвместно с други колеги, върху молдовски сборник (BAR 636) с предимно юридическо и полемично съдържание.

10. Преподаване и научно ръководство на докторанти

Научното изследване има своето значение най-вече като основа за продължаване на професионалния интерес и формирането на бъдещи изследователи, които могат да доразвият и повдигнат постиженията на днешните поколения на по-високо ниво. Тъкмо затова смятам, че преподавателската работа далеч не стои на последно място в постиженията на който и да било изследовател.

По отношение на подготовката на млади колеги мога да кажа, че имам двама приключили докторанти, на единият от които му предстои защита.

- Десислава Тачева Найденова, която подготвя своята дисертация през периода 2002-2005. Успешно защитила на 15 март 2007 г. докторска дисертация на тема: *„Преводни византийски законови паметници в първото българско царство (IX-X в.)“*. Д-р Найденова вече е хабилитиран учен в Кирило-Методиевския научен център, БАН. Впоследствие тя публикува няколко оригинални изворови правни текста, също и преводи и смятам, че допринася за развиването на историята на правото.
- Весела Валериева Станкова, която подготвя тезата си през периода 2018-2021 г. Отчислена е с право на защита през януари 2021 г. Тема на дисертацията: *„Образ на владетеля и легитимация на властта в традицията на скандинавските и балканските народи“*. Весела Станкова вече участва в няколко международни научни форуми и смятам, че скоро ще бъде готова с тезата си.

Ръководил съм и няколко магистърски дипломни работи в Новия български университет.

Основната ми преподавателска работа е свързана с обучението на студенти-юристи. Преподавал съм в Юридическия факултет на Икономическия университет – Варна за времето, когато той съществуваше през 90-те години на XX век (1993-1996). От 2000 г. и до сега преподавам във

Варненския свободен университет „Черноризец Храбър“. От 2017 г. започнах да преподавам в Университета за национално и световно стопанство. И в трите случая става дума за основната и задължителна, според държавните изисквания, дисциплина „История на българската държава и право“, а във ВСУ и няколко други дисциплини през различните години („Българско обичайно право“, „История на политическите и правни учения“, „Канонично право“).

Преподавал съм и на студенти-историци в Софийския университет „Св. Климент Охридски“ курсове по късноантични римски и византийски институции. Имал съм и няколко курса за историци и антрополози в Новия български университет („Православие и ереси“, „Византийски институции“ и др.).

През 2014 г. съм гост професор в Университета на Тулуза, Франция, а през 2020 г. и в Университета в Лодз, Полша.

Организатор съм на програми по Еразмус+ с университети Полша (Люблин, Бялисток), Румъния (Яш) и Чехия (Карловия университет, Прага).

Смятам, че за учените е необходимо да съчетаване изследователската работа с преподавателската работа, тъй като те взаимно се подкрепят и обогатяват. Мога да кажа, че се радвам, че поддържам отношения с някои от бившите ми ученици, което до голяма степен придава смисъл на моята работа и спомага за формирането на кръга съмишленици, за който споменах в началото.